

ВІТАЛІЙ ЛУКАЦУК,

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри прикладної соціології Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна

Трансформація спорту: від забави до індустрії

Abstract

The author carries out historical and sociological analysis of formation processes of modern sports as an industry. The transformation from the game paradigm to the sports one has promoted development of modern sports and has made it an important social phenomenon. The reasons and consequences of spreading of new sports practices in 19th – 20th centuries are analyzed.

The development of the international sports movement became a determining stage in formation of sports industry. The basic reasons of sports practices transformation are: specialization of sports activity, differentiation of kinds of sports, standartization of competition rules and norms, growth of the international competitions quantity, increase of number of the sports show participants such as the sportsmen, organizer etc. These processes have been conducive to the development of sports media, sponsorship, manufacture of clothes and equipment, formation of an infrastructure. The modern stage of sports industry development is connected with globalization of sports activity. On the other hand, the including in sports has become an attribute of progress while sports themselves have reduced to an industry.

Вступ

Спорт як важливий соціальний феномен охоплює всі рівні сучасного соціуму, впливаючи на основні сфери життєдіяльності суспільства: національні відносини, ділове життя, суспільне становище, моду, етичні цінності; формує відповідний спосіб життя людей. Незважаючи на це, на сьогодні фізична культура і спорт у повному обсязі ще не стали предметом самостійного загальносоціологічного дослідження в нашій країні, хоча є окремі публікації, які містять спроби визначити зміст фізичної культури та спор-

ту і розкрити їхнє місце та роль у суспільстві. Системні дослідження у сфері соціології спорту мають стати фундаментом пошуку та розроблення адекватної політики нашої держави в царині спорту. Першим етапом такого дослідження мені видається історико-соціологічний аналіз процесів становлення сучасного спорту як індустрії, що дає змогу на підставі вивчення різних історичних етапів становлення спорту зрозуміти природу цього явища, внутрішню логіку його розвитку, визначити тенденції його подальшої еволюції.

Спортивні практики, трансформуючись у перебігу становлення конкретних форм соціуму, відіграють важливу роль упродовж усієї історії розвитку сучасної цивілізації. Дослідники неодноразово бралися до пояснення соціальної сутності спорту, аналізуючи або Олімпійські ігри Давньої Греції, або гладіаторські бої Давнього Риму, або лицарські турніри середньовічної Європи. Такі підходи до аналізу сучасного спорту підводять учених інколи до дуже суперечливих висновків. Наприклад, в одній із перших праць із соціології спорту Г.Ріссе заперечує залежність спорту від економічного життя суспільства, бо основною його тезою є твердження: "...грецький спорт базується не на яких-небудь матеріально-економічних засадах, а просто на радісному сприйнятті красивого тіла" (цит. за: [Пономарев, 1974: с. 6–7]). Із критикою таких концепцій виступає Й.Гейзинга, який наголошує, що "середньовічні турніри, до яких апелюють прихильники вічності ідеї змагальності та спорту як соціального інституту, із сильною драматизацією й аристократичним оформленням не можна без застережень назвати спортом, тому що вони одночасно виконували і театральну функцію" [Хейзинга, 1997: с. 321]. Виникнення спорту автор пов'язує з переходом від гри як розваги до організованої системи клубів і змагань, стверджуючи, що самі по собі фізичні вправи й індивідуальні заняття — ще не спорт, для якого "необхідне певне інституціональне оформлення: стала організація, яка найкраще прищеплюється в іграх, де група грає проти групи; натренована зіграність постійних команд; самоврядування з його духом локальної взаємності та солідарності; безперечне прагнення до дедалі більшої систематизації і дисциплінованості гри, у зв'язку з чим щось у її суто ігровому змісті на тривалий час втрачається і починає допускати поділ на професіоналів і аматорів" [Хейзинга, 1997: с. 321–322]. Але, на жаль, Гейзинга аналізує лише ігровий компонент спорту, підкреслюючи, що змагання віддаляються від ігрової сфери і стають уже не грою, але й не чимось серйозним. Тим самим автор заперечує значущість інституту спорту в сучасному суспільстві.

Однак стрімкий розвиток спорту спростовує висновки Й.Гейзинги про його "несерйозність", тому що в теперішній час, на думку М.Мосса, спорт став "всеосяжним соціальним явищем" [Мосс, 1996], оскільки здатен впливати на все суспільство в цілому і на всі суспільні структури; він має стосунок до всіх аспектів суспільного життя — політичного, економічного, культурного, соціального, технологічного — і водночас впливає на повсякденне життя індивідів, які утворюють новітнє суспільство. В останніх дослідженнях соціологи почали говорити про оригінальність сучасного спорту як зовсім нового продукту, що "сформувався в суспільстві Нового часу (спочатку — в англійському суспільстві) внаслідок нечуваного раніше поєднан-

ня трьох головних чинників: своєрідних форм політичного життя, специфічного типу взаємозалежності між соціальними групами й особливим ладом емоційного життя” [Посьелло, 2006]. Наголошуючи важливість цивілізаційного процесу для розвитку спорту, Н.Еліас вважає, що “будь-яка трансформація дозвілля взагалі, що мала місце за останні 200 років, або змагальних ігор зокрема, є “наслідком” індустріалізації. Неявне виокремлення причинних зв’язків такого роду заздалегідь відволікає від суті проблеми. Очевидно, продуктивніше припускати іншу можливість, наприклад, розглядати індустріалізацію і перетворення визначених форм дозвілля на спортивні змагання як взаємозалежні тенденції та складові моменти цілісного процесу трансформації суспільства в його сучасну форму” [Еліас, 2006: с. 44]. Виходячи з вищесказаного, щоб зрозуміти сутність і роль сучасного спорту в суспільстві, насамперед необхідно простежити, яким чином ігрова парадигма змагань перетворилася на спортивну, а спортивні практики, що виникли в Англії, поширилися практично по всій планеті й перетворилися в індустрію спорту, поєднавши воедино чимало сфер соціального життя.

Зародження спорту: зміна ігрової парадигми на спортивну

Дослідники сучасного спорту єдині в одному: сучасний спорт зародився в Англії, яка вже до початку XVIII століття являла собою передове суспільство з вираженою соціальною мобільністю. До цього часу в країні практично було зруйновано станові структури, на зміну торговим відносинам прийшли комерційні угоди. За таких обставин соціальний статус індивіда не міг і далі забезпечуватися збереженням соціальної дистанції, а мав бути підтриманим “показним споживанням”, тобто споживанням, головним мотивом якого була демонстрація свого високого соціального становища [Веблен, 1984]. Наймаючи на службу наїзників, бігунів і боксерів та влаштовуючи змагання, багаті джентльмени в такий спосіб підкреслювали свій соціальний статус у суспільстві, і така форма розкоші істотно збільшувала витрати на утримання персоналу й водночас уможлиблювала організацію змагань, на результати яких джентльмени могли укладати один з одним грошові парі на чималі суми. Спортивні повідомлення тодішньої Англії майже всуціль складаються з публікацій про грошові виграші, вдалі ставки та великі призові. Результатам змагань, їхнім технічним і тактичним аспектам у той час приділяли значно менше уваги.

Для зацікавленої у своїх ставках публіки визначення умов чесної перемоги означало запобігання всіляким несподіваним маніпуляціям. Інтерес до точного фіксування часу, відстані та досягнення вищих результатів перебував у взаємозв’язку з питанням про те, хто з тих, що робили ставки, матиме змогу виграти. Тому вживали заходів щодо регулювання й організації спорту. У боксі в 1740-ві роки були чинними так звані правила Браутона, згідно з якими, поряд з ударами кулаком або рукавицею із жереб’ячої шкіри дозволялося завдавати удари головою і застосовувати підніжку, однак удари нижче пояса й удари ногою заборонялися; крім того, були зафіксовані загальні

умови змагань, і боксерам заборонялося укладати явні пари на власні бої. Приблизно в той же самий час, близько 1750 року, виник Жокейський клуб як об'єднання хазяїв стаєнь бігових коней, заводчиків та інших осіб, що мають стосунок до змагань аристократів, і незабаром було розроблено правила перегонів і диференційовану систему ліцензування для власників іподромів, тренерів і жокеїв. Трохи пізніше ухвалили правила і для інших видів спорту. Дж.Мід зазначав, що частина задоволення від змагання, зумовлена саме винайденням правил, які він співвідносив із певною сукупністю відгуків, що їх викликає якась особлива установка [Мід, 1996]. У спорті такою установкою може бути перемога як найважливіша інтенція соціальної взаємодії на спортивній арені. Умови змагань не завжди були рівними. Тому справедливий характер укладання пари забезпечувався гандикапом (вирівнюванням шансів). У перегонах це досягалося шляхом складання таблиць дозволених навантажень для коней залежно від їхнього віку, у бігу — встановленням різних дистанцій, у боксі — введенням вагових категорій, а в крикеті — виробленням відповідної системи підрахунку очок. За таких умов спортсмени ставали контрольованими й дисциплінованими найманими працівниками у джентльменів, які себе також вважали спортсменами.

Відтоді змагання перестало бути ігровою подією й перетворюється на переважно спортивну, головними значущими рисами якої поряд зі строгою раціоналізацією стали спеціалізація, досягнення матеріальних успіхів у результаті власної праці на спортивних аренах. У такий спосіб спорт перетворюється на професію за покликанням, натомість гра — на розвагу. Такий розподіл привів до того, що у спортивному змаганні могла брати участь тільки людина підготовлена, яка чимало часу присвячувала певним тренуванням. Ігрове заняття було для таких людей важкою й напруженою працею, якій вони присвячували велику частину свого життя. Але очевидно, що це відбувалося цілком усвідомлено, адже кожен спортсмен розумів, що професійні спортивні заняття слугують одним із найкращих засобів здобуття суспільної пошани та поваги, слави і визнання. Маю наголосити, що природність пошуку соціального визнання через ігрові заняття була раціоналізована в суспільстві в той час, коли спортивні ігри стали розглядати як найважливіший засіб виховання молодого покоління, як найважливіший момент утвердження певних соціальних норм і цінностей. Цьому сприяла діяльність численних педагогів XVII–XIX століть. Відбувалося осмислення і з боку суспільства того, що спортсмен справді становить певну значущість для самого суспільства або соціальної групи, позаяк може доволі просто й легко з огляду на ігровий характер спорту підняти чи зміцнити престиж цих соціальних структур. Окрім того, зміна ігрової парадигми на спортивну закономірно зумовила чіткий формальний і смисловий поділ на спортсмена і глядача. Таким чином, процес професіоналізації спортивної події являв собою сублімативну практику самореалізації людини в суспільстві. Спортивне змагання стало для спортсмена способом здійснення власного покликання, причому в царині, не призначеній йому від народження. У професійному занятті спортом індивід убачав можливість реалізації свого внутрішнього світу, виявлення якого в соціальному житті було нереальним. Глядач же бачив цей процес як спосіб заміщення власного “Я” в особі спо-

ртсмена, який наочно демонстрував майстерну легкість у досягненні поставлених цілей [Айзенберг, 2006].

Поширення спорту у ХІХ столітті: нові спортивні практики

Кінець ХVІІІ — першу половину ХІХ століття в історіографії спорту описують як час занепаду або як “затишшя перед бурею” [Трентер, 2006]. Це було зумовлено насамперед двома обставинами: різким зниженням інтересу до спорту серед трудящих і водночас ослабленням підтримки таких форм масового відпочинку з боку еліти. Що стосується зміни пріоритетів серед нижчих верств населення, то її можна пояснити низкою причин. По-перше, індустріалізація суспільства призводила до зростання завантаженості робітників на виробництві, що не залишало часу і сил на активний фізичний відпочинок. По-друге, стрімка урбанізація виривала людей зі звичного оточення, малої громади, для якої спільні розваги становили значну частину повсякденного життя. По-третє, значущу роль відігравали заклики євангелістських проповідників, які засуджували жорстокі забави, чи то кулачні бої, чи то футбол на міських площах, що раз у раз перетворювалися на масові побоїща. Релігійна контрпропаганда і співзвучні їй ідеї Просвітництва, що заперечували будь-які форми фізичного насильства, навіть ігрового, також впливали на світогляд аристократів і можновладців. Крім того, Французька революція змусила аристократів стриманіше ставитися до будь-яких захоплень нижчих класів і до фінансування спортивних розваг. Однак, на думку Н.Трентера [Трентер, 2006], тенденцію до скорочення спортивної активності не можна вважати безперечною та всеосяжною. Громадський осуд був спрямований насамперед на найжорстокіші види спорту: примітивні форми футболу, кулачні двобої, брутальні та криваві розваги, зокрема півнячі та собачі бої, через які страждали тварини. Це обернулося тим, що аристократія стала підтримувати інші види спорту: перегони на човнах, крикет, кьорлінг тощо. Однак не слід недооцінювати спроможності нижчої верстви власноруч зорганізовувати своє дозвілля. У середовищі мало- і некваліфікованих робітників той самий вуличний футбол залишався популярним ще тривалий час. Так, щоби вигнати його з вулиць і майданів великих міст графства Суррей у 1840-х роках, довелося залучити чималі сили поліції й навіть армії. Проте у деяких місцях він успішно дожив аж до 60-х років ХІХ століття.

Таке становище в розвитку спорту тривало доти, доки в спортивне життя не вступив середній клас, що зростав з індустріалізацією й урбанізацією і претендував на визнання його як джентльменів-спортсменів. Це спричинило передусім якісне зростання індустрії змагань, оскільки представників середнього класу було набагато більше, ніж аристократів і джентрі. Якщо в 1800 році середній клас становив приблизно 3% від населення Англії та Вельсу, то до 1850 року його частка збільшилася до 16%, а до 1900-го — до 30% [Айзенберг, 2006].

На відміну від знатних джентльменів ХVІІІ століття, які займалися переважно стрибками, крикетом і боксом, представники середнього класу “винайшли” багато інших видів спорту: веслування, плавання, легку атлетику,

гольф, лаун-теніс, боротьбу, ковзанярський спорт тощо. Для організації змагань із цих видів спорту знадобилося спорядження та література з правилами гри, посібники з описом вправ і рекомендації щодо одягу, тому заняття спортом надавало тепер і середньому класові можливість показного споживання, так само як у минулі часи знаті.

Проте визначальні нововведення порівняно із XVIII століттям мали якісний характер. Передовсім джентльмени буржуазного походження розглядали свій спорт не тільки як розвагу і привід для укладання парі чи спілкування, але також як спонуку до фізичних вправ. Пов'язані з цим теорії про “здоровий дух у здоровому тілі”, про мужність і про “мускулясте християнство” стали ядром не лише виховання в елітних інтернатах та університетах Оксфорда й Кембриджа, а й власне християнського виховання молоді. Замість спорту дедалі частіше стали говорити про атлетизм, і таким чином спортсмен перетворився на атлета — персонаж, яким захоплювалися не тільки через його пропорційне тіло, а й через його самодисципліну і шляхетність. Стародавню аристократичну чесноту неупередженості також високо поцінували спортсмени середнього класу. Тим самим вони демонстрували вміння програвати і презирство до занадто явного прагнення до успіху. Представники вищих і середніх верств англійської буржуазії стали наслідувати звички аристократії. На початку XIX століття війна проти Наполеона, боротьба за колонії та проти виступів англійського робітничого класу і селянства ще більше зблизили обидва вищі класи — не тільки в політичному житті та у військовій царині, а й у школах і клубах. Той самий процес викликав необхідність у модернізації фізичної підготовки молодого покоління чоловіків, що збіглося з напрямом реформи шкільної системи Англії, у результаті якої фізичне виховання було введено до програм шкільної освіти. Заслуга в цьому належить ректорові коледжу в м. Регбі Т. Арнольдowi. Суть його реформи шкільного виховання полягала в тому, щоб старші і сильніші підлітки стали не глузливими тиранами молодших і слабших, а їхніми заступниками й організаторами. Арнольд вважав, що цього можна досягти завдяки спортивним змаганням, виходячи з того, що кращі в іграх і змаганнях, як правило, є й лідерами молодіжних груп, усередині яких дотримуються дисципліна і певні правила честі. Звідси його педагогічний принцип: через гру і спортивні змагання — до виховання і навчання. Досвід виявився успішним і на якийсь час став зразком для англійських шкіл XIX століття, випускники яких не лише міцно засвоїли спортивний дух і традиції, а й упровадили їх у масову свідомість, у спосіб життя. Подібні процеси в другій половині XIX століття відбувалися в багатьох країнах, але стрімкий розвиток спорту перебував у прямій залежності від економічного піднесення, що зумовлювало його територіальний розвиток: окрім Англії спорт почав бурхливо розвиватися у США, Франції, Німеччині, Австрії, Італії. Поряд із проведенням реформ у школах у цих країнах створювали також спеціалізовані спортивні клуби, де виявляла себе найбільш активна частина молоді аристократичного походження.

Цими самими роками розгорнулася й діяльність професійних спортивних клубів. Професійний спорт використовували головню для одержання

прибутку з організації змагань спортсменів-професіоналів, що стали своєрідним товаром в індустрії спорту.

Серед нових форм організації фізичного виховання можна назвати підприємницькі фабрично-заводські спортивні клуби, створювані власниками підприємств для своїх робітників та службовців. Клуби здійснювали різноманітну спортивну роботу, зорганізовували масові фізкультурно-оздоровчі заходи — екскурсії, походи, табори. Мали місце й заходи щодо впровадження виробничої гімнастики, спрямованої на підвищення продуктивності праці.

Організація міжнародних змагань: підвищення соціальної значущості спорту

Разом із потребою в презентації себе не тільки на регіональному, а й на національному рівні з'являлася необхідність в організації та проведенні міжнародних змагань. Однак перші спроби таких змагань призводили до безлічі скандальних ситуацій через суб'єктивізм організаторів і невпорядкованість у правилах змагань. Вочевидновалося, що справжню спортивну цінність можуть мати лише ті світові змагання, правила й умови яких заздалегідь узгоджено на міжнародних форумах, і, отже, їх можна вважати офіційними. Узгодження норм діяльності в різних видах спорту з урахуванням потреб нового часу внеобхіднило створення спеціальних спілок із загальнодержавною компетенцією, які шляхом підготовки та проведення змагань, розроблення єдиних правил сприяли розвитку спортивного руху. Вони мали вести облік минулих і затверджувати нові рекорди. Перша така організація "Національна федерація бейсболу Сполучених Штатів" була створена 1858 року. В Європі слідом за англійською футбольною лігою (1863) виникли бельгійська, голландська і французька федерації, англійські федерації регбі, плавання, вітрильного і ковзанярського спорту, веслування і легкої атлетики, французька та бельгійська федерації велосипедного спорту та ін. Шлях від утворення федерацій з окремих видів спорту до створення загальнодержавних управлінських і координаційних органів, що будувалися на підставі різних принципів та організаційних структур (національна ліга, рада у справах фізкультури і спорту, спортивний центр), був набагато суперечливішим. Це пояснюється тим, що гімнасти і легкоатлети вважали свої види спорту чільними стосовно решти. Тому в Європі через конфлікти між федераціями гімнастики й легкої атлетики, що явно відбивали зіткнення інтересів різних соціальних груп, тільки перед Першою світовою війною розпочалося утворення єдиних управлінських організацій. В Англії ще раніше виник конфлікт між аматорами і професіоналами, а в США протиріччя між шкільними й позашкільними організаціями гальмували об'єднання їх. Незважаючи на це, поява міжнародних організацій сприяла тому, що спортивні змагання вийшли на новий якісний рівень.

У середині XIX — на початку XX століття розвитку сучасного спорту не могли перешкодити жодні причини. Якщо 1850 року за межами Англії існувало кілька десятків спортивних клубів, то у 1860-му — за винятком Африки — вже майже не було такої країни, де б не розвивалася яка-небудь форма

сучасної спортивної діяльності. Почали проводитися міжнародні змагання з кінних кросів і стрільби. Молодь Європи була захоплена гарячкою велосипедних шосейних і трекових змагань. Австралія випередила Англію в розвитку плавання. У США зорганізовували товариства з крикету, бейсболу, регбі, веслування, боксу, в Індії та Пакистані — з хокею на траві. У Пакистані 1877 року розробили правила гри у бадмінтон.

Однією із найзнаменніших віх світової революції кінця XIX століття у спортивному житті став розквіт легкої атлетики у США. Нью-йоркський атлетичний клуб став організатором перших чемпіонатів із легкої атлетики. У 1868 році чемпіонат відбувся у закритих приміщеннях, а в 1878-му — просто неба. Починаючи з перемоги над англійцями в 1895-му, США зберігали за собою неподільну гегемонію в легкій атлетиці аж до Олімпійських ігор у 1952 році.

Проте найпомітнішою і надзвичайно значущою подією спортивного життя кінця XIX століття стала організація і проведення Олімпійських ігор. Ідея відродження Олімпіад за античним зразком як форми мирного змагання серед найкращих, як способу утвердження етичних принципів і засад шляхетності збуджувала уми багатьох політичних і культурних діячів, теоретиків і мислителів. Подібні ігри в різні роки й у різні століття проводилися і в Англії, і в Німеччині, і власне у Греції, але вони не виходили за рамки народних свят, характер яких визначався інтересами вузького, національно обмеженого практицизму. Світовий розвиток спорту вимагав подолання такого сепаратизму в аматорському русі. Було очевидно, що для консолідації спортивного життя необхідна єдина організація, що стояла б над міжнародними федераціями і забезпечувала періодичне проведення змагань, організованих за зразком Олімпійських ігор і здатних охопити всі види спорту й виражати ідею спільності та примирення всіх народів світу.

Винятковий внесок у втілення цих задумів зробив французький дипломат барон П'єр де Кубертен. За його активної участі у 1894 році було створено Міжнародний Олімпійський комітет (МОК), і вже два роки по тому було проведено перші Олімпійські ігри сучасності на батьківщині стародавніх ігор — в Афінах. Успішність діяльності П'єра де Кубертена певною мірою можна пояснити тим, що барон вдало апелював до патріотизму європейських держав. Він і його однодумці першими збагнули, що різні країни схильні робити серйозні кроки для розвитку тієї чи іншої царини культури, коли це слугує підтвердженням їхнього престижу [Кун, 1982: с. 226]. З іншого боку, діяльність МОК було спрямовано на закріплення поділу між аматорами і професіоналами. У Хартії МОК окремим параграфом було прописано правила доступу до змагань: “Не допускаються ті, хто професійно займається спортом, і ті, хто одержував у минулому або одержує зараз грошову винагороду за заняття спортом. Саме тому на міжнародних Олімпійських іграх ніколи не можна призначати грошові призи, а можна вручати тільки почесні нагороди” [Кун, 1982: с. 227–228].

Кубертен і його однодумці розуміли, що спорт може становити комерційну принаду і нищу пристрасть. Разом із тим в олімпізмі вони вбачали не тільки спосіб відродження античної гуманістичної культури, а й форму самовираження вільної людини, для якої головним мотивом діяльності є

чиста радість від гармонії руху, краси і святкового духу змагань. Вони вважали спорт найкращим засобом пропаганди й утвердження таких загальнолюдських цінностей, як мир, здоровий спосіб життя, зміцнення родини, а також чинником подолання станової й расової відчуженості.

Із самого початку олімпійський рух наголошував пріоритетну роль етичних і естетичних цінностей як основних орієнтирів і смислового осердя спорту. Саме це виражала відома формула, за якою головним в Іграх є не перемога, а участь, створення радісної та доброзичливої атмосфери людського спілкування. Тут доречно підкреслити, що не зовсім точно розуміти вираз “головне не перемога, а участь” як гасло олімпізму. Справжнім гаслом є: “головне не перемога, а боротьба за неї”, що визначає інші акценти й інше розуміння сенсу участі. Тут ідеться про те, що учасник зобов’язаний виявляти граничні зусилля і здібності, до кінця вести безкомпромісну боротьбу за перемогу.

Згодом із розвитком олімпійського руху ускладнювалися суперечності між аматорським і професійним спортом. Стало зрозуміло, що протилежність цих двох “компонентів” спорту відносна, та й сам термін “аматор” використовували в олімпійських документах лише з огляду на англійську традицію в розумінні спорту. Тому це поняття піддавалося ревізії від початку ХХ століття і до наших днів, хоча ще 1974 року термін “аматор” було вилучено з документів МОК. Невдовзі вочевидилося, що зусилля, час і матеріальні витрати для досягнення вищих результатів занадто великі, аби кожен охочий міг у вільний від роботи час і власним коштом віддаватися тренуванням і змаганням. Людям, здатним показувати найвищі досягнення, необхідна матеріальна і соціальна підтримка, компенсація витрат і винагорода як форма визнання суспільної цінності таких досягнень. Разом із тим у сфері спорту далось взнаки соціально-класове розшарування суспільства, внаслідок чого можливості фізичного вдосконалення були доступними лише для відносно забезпечених груп населення, переважно міського.

Істотним моментом для подальшого розвитку спорту виявився стрімкий розвиток футболу на початку ХХ століття. У багатьох країнах Європи були створені національні федерації, швидко зростала кількість команд у Південній Америці, переважно завдяки англійським місіонерам. Почастішали міжнародні зустрічі. З’явилася необхідність в організації, яка б перебрала на себе керівництво міжнародним футболом. У 1904 році в Парижі на установчому конгресі, де були присутні представники семи країн — Франції, Бельгії, Данії, Голландії, Іспанії, Швеції та Швейцарії, було створено Міжнародну федерацію футбольних асоціацій (FIFA). Понад те, завдяки зусиллям П. де Кубертена футбол було включено до програми Олімпійських ігор. У творі “Перевага футболу” він зазначав, що “футбол у фізіологічному сенсі вдало поєднує низку прекрасних видів спорту: біг, стрибки, боротьбу, метання, що сприятливо позначається на організмі в цілому. Футбол вигідно вирізняється колективним характером гри. Зрештою, це школа життя, адже у футболі людина піддає себе не тільки фізичним, а й психологічним випробуванням” (цит. за: [Агеев, 1985: с. 42–43]).

Завдяки посиленню інтересу до видовищних заходів, зростанню кількості відвідувачів змагань та учасників парі поряд із престижністю рекордів

у спорті поступово усталювалися відносини, ґрунтовані на міновій вартості. Спеціалізація спортивної діяльності стала набувати загального характеру. Крім самих спортсменів як фахівців у тому чи тому виді спорту, в ролі суперників дедалі частіше виступали тренери, виробники устаткування, організації, що забезпечували необхідні умови. Зусилля прихильників аматорського спорту виявилися марними, і спорт таки потрапив до царини суспільного поділу праці. Процес диференціації й стандартизації правил і норм та запровадження типового спортивного знаряддя вможливили планування фізичної підготовки, а отже, й систематичне вдосконалення найрізноманітніших і найдоцільніших форм руху, які в межах чинних правил дають змогу підвищити шанси на перемогу. Після уніфікації правил постало питання стосовно правильного стилю і техніки як одиниць вимірювання оптимальних можливостей спортсмена, засадничені на аналізі його рухів. Унаслідок цього в техніці кращих спортсменів світу, якщо не зважати на певні індивідуальності, виявлялося дедалі менше розбіжностей. Новинки й елементи руху, що приводили до нових рекордів, запозичували тренери і спортсмени багатьох країн, понад те, вони розвивали їх далі й на черговій першості перевершували своїх учителів.

Індустрія спорту: становлення та подальший розвиток

Після всіх трансформацій, що відбулися в спорті, у промислово розвинених країнах світу у 20–30-ті роки ХХ століття ставлення до спорту істотно змінилося, зокрема з боку державних установ, які колись ледь помічали його серед своїх інтересів і завдань. Спортивні успіхи ставали показником національного престижу, і чи не головну роль у цій принциповій зміні статусу спорту відіграли засоби масової інформації, що набули на той час небаченого розвитку. Вони надали спорту тієї популярності, яка поставила його героїв в одну шереду із зірками кіно, що обернулося як матеріальною зацікавленістю, так і високою соціальною престижністю. Девід Роу в своїй статті зазначає, що спорт і ЗМІ йдуть поруч від XVII століття, коли з'явилася перша газета, що регулярно публікувала статті про спорт. Соціологи приділяють увагу спортивній журналістиці, зважаючи на її критичну функцію, що формує уявлення глядачів, читачів і слухачів про спортивні події, не доступні для безпосереднього сприйняття. Однак у ЗМІ є й інша функція — розважати і заповнювати дозвілля [Silverstone, 1999]. Саме завдяки цій функції спорт перетворився на одну із головних форм народної культури та ідеальну тему для ЗМІ. Його популярність забезпечувала їм широку і сталу аудиторію, вможлилювала виконання як інформаційних, так і розважальних функцій, вибудовувала колективну національну ідентичність, а в міжнародному плані — зміцнювала взаємозв'язки між країнами [Boyle, 2000; Rowe, 2004]. Перший радіозвіт про результати змагань був переданий “Марконі Телеграф Компані” у 1908 році. А з 1924 року Олімпіади почали постійно висвітлювати засобами радіомовлення. Розвиток телебачення у ХХ столітті зробив спортивне видовище ідеальним медіажанром. Незважаючи на поширення негативного ставлення до телебачення як до символу

усередненої, “бездумної” культури, багато вчених розглядали спортивні трансляції як значущу форму народної культури, яка протистоїть культурі еліти й задоволення від якої підсилюють ЗМІ [Wenner, 1998]. Одним із головних досліджень цієї теми є праця Дж.Венела [Whannel, 1992], який, на засадах неомарксизму, спираючись на структурний аналіз тексту, показав, як канали ВВС перетворили трансляцію великих спортивних змагань на ефективний засіб виховання національної гордості. Спортивні передачі, створювані цією англійською телекорпорацією, фінансованою державою, помітно відрізняються від того, в який спосіб спорт подають на фінансованому приватними фондами телебаченні США, що прагне переважно того, аби максимально розширити аудиторію, а відтак, і свої рекламні можливості. У сучасному суспільстві, де Інтернет, цифрове і супутникове телебачення та інші засоби комунікації уможливають нові форми інтерактивного й індивідуалізованого сприйняття, виникло те, що Д.Роу називає “культурним комплексом медіатизації спорту”, а один із цитованих ним авторів – “новим технологічним комплексом, іменованим Медіаспорт” [Wenner, 1998].

Становлення спортивної індустрії багато чим зобов’язане розвитку спорту у США, країні, яка після Першої світової війни посіла місце найсильнішої держави світу. У США неабияку увагу приділяли пропаганді американського способу життя в інших країнах. Одним зі шляхів цього процесу стала участь американських спортсменів у міжнародних змаганнях. Невіддільною частиною американського способу життя було поширення професійного спорту. Розвиток спорту на професійних засадах супроводжувався рекламою через пресу, кіно, радіо і телебачення. Це сприяло створенню спеціальної комерційної галузі промисловості – спортивних трестів, компаній із будівництва великих спортивних споруд і стадіонів, з організації матчів і змагань. У США вже у 1925 році найбільший спортивний зал “Медісон сквер-гарден” у Нью-Йорку став центром професійного спорту. Саме тут касовий збір по матчу боксерів-професіоналів Демпсі та Туenea 1927 року сягнув 2 млн дол. [Klein, 2008]. Таким чином, професійний спорт став бізнесом, який використовують також як один із засобів ідеологічного впливу на маси.

У 1930-ті роки у спортивних змагань з’являються перші спонсори. 1933 року компанія “Дженерал Мілз”, спеціалізована на виробництві сухих сніданків “Wheaties”, уперше ввійшла у світ спорту як спонсор телевізійних трансляцій бейсбольних матчів. Цей рік відзначений народженням одного із найпопулярніших в історії рекламних гасел: “Wheaties – сніданок чемпіонів”. Телевізійні покази “Wheaties” зажили неймовірної популярності впродовж 1930-х років. Компанія розширила сферу діяльності від однієї телевізійної станції до 95-ти, залучаючи до своєї акції команди з усієї країни. Ключовим елементом телевізійного пакета “Сніданок чемпіонів” були визнання самих спортсменів. Це зробило справжній переворот у масовій свідомості: шлях до успіху, що його доти забезпечувало походження або важкодоступна освіта, раптом виявився прямим, коротким і залежним лише від здібностей індивіда, його фізичних даних, сили, спритності, витривалості.

Чемпіон, рекордсмен, олімпієць стали складовими національного надбання. Спорт відкривав шлях до успіху, спорт обіцяв зламати станові та расові перегородки, а держава, патронуючи спорт, додавала собі довіри й поваги з боку інших і багато інших дивідендів. Спортивність стала ознакою прогресу, а сам спорт перетворився на високоприбуткову індустрію не просто розваг, а й виробництва — рекордів, спортивного знаряддя, одягу тощо.

Новий етап розвитку індустрії спорту пов'язаний із глобалізацією спортивної діяльності, головними напрямками якої є:

- міграції спортсменів і тренерів, що переїжджають із країни в країну, аби брати участь у змаганнях, або надовго залишають батьківщину, укладаючи вигідні контракти;
- створення могутнього транснаціонального ринку спортивного устаткування й екіпірування;
- періодичні видання, радіо, а особливо телебачення, зокрема супутникове, а також Інтернет, які сприяють поширенню “картинок”, так чи так пов'язаних зі спортом, по всій планеті: зразки, що їх задають Олімпійські ігри або чемпіонати світу, міжнародний маркетинг спортивних зірок — усе це диктує зміни в національних видах спорту, перебудовуючи їх відповідно до світової моделі спорту як видовища.

Сучасну структуру світового спорту можна розглядати як елемент нової фази розвитку суспільства, побудованого на тотальному споживанні. Справді, глобалізація невіддільна від відкриття ринків та комерціалізації культури. Як повсякденне життя окремих людей, так і життя націй на геополітичному рівні залежать від міжнародних фінансових операцій, пов'язаних зі спортом (кращими прикладами такого впливу є футбольний чемпіонат світу або європейська Ліга чемпіонів, з їх величезними бюджетами). На локальному рівні розповсюдження і ціннісна шкала культурних продуктів цілком підпорядковані світовим фірмам — виробникам спортивних товарів (Adidas, Nike та ін.), а ЗМІ перетворюють спортивних зірок (як, наприклад, Бекгема під час фінального турніру чемпіонату світу з футболу в Японії) на культурні знаки світового масштабу.

Однак соціологія повинна враховувати й історичний вимір процесу глобалізації. На думку Дж.Магвайра [Maguire, 1999], процес глобалізації почав розвиватися ще в XV–XVIII століттях і набув особливого розмаху з початку XX століття. Саме із цим процесом було тісно пов'язане поширення спорту у XIX столітті. Цей автор вірізняє п'ять фаз “спортивізації” дозвілля у Великій Британії й англомовних країнах. У перебігу першої фази (XVII–XVIII століття) численні форми дозвілля трансформувалися в сучасні види спорту (крикет, стрибки, бокс). У першій половині XIX століття почалася друга фаза, коли виникли близькі до сучасного форми футболу, регбі, тенісу й легкої атлетики. Третя, перехідна фаза припадає на злам XIX–XX століть, коли різні види спорту активно поширювалися Європою, а також усією Британською імперією та зонами її впливу; тлом для цього поширення були, з одного боку, гіпертрофовані форми націоналізму, а з іншого — пришвидшення глобалізації. Спорт став одним із важливих способів творення і виявлення національної ідентичності й боротьби між співтовариствами. Саме тоді вперше зорганізували змагання між національними командами й Олім-

пійські ігри. На наступній, четвертій фазі (1920–1960-ті роки) вироблялися й оформлялися правила спортивних організацій, оцінювання змагань і система їхніх ідеологічних значень. Спорт як носій західної культури перетворився на один із найдієвіших механізмів трансляції культур в історії людства. Однак це не означало тотальної гегемонії Заходу: як показали, наприклад, дослідження практик бейсболу в Японії і Фінляндії, а також поширення спорту в Папуа — Новій Гвінеї, інші нації нерідко чинили опір західній, “маскулінній” культурі спорту, переосмислювали її сенс, зразки й маркетингові принципи, а також зберігали і поширювали у світовому масштабі автохтонні рекреативні практики [Maguire, 1999]. Крім того, в деяких важливих аспектах глобалізація спорту не є підлеглою наддержавам: від них не залежить діяльність Міжнародного олімпійського комітету. Між глобальним і локальним відбувається взаємодія: національна рецепція інокультурної продукції може бути дуже активною, а світові події набувають у ній нового смислу. Західні види спорту піддаються переосмисленню, автохтонні практики (наприклад, “каббаді”, індійський різновид боротьби) підносяться до світового рівня.

Від 1960-х років розпочалася сучасна фаза глобалізації спорту. У цей час представникам неєвропейських націй стало до снаги дедалі сильніше потіснити представників колишніх метрополій, передовсім англійців, на території спорту, що традиційно належала тим. У багатьох дисциплінах (легка атлетика, футбол, бадмінтон, настільний теніс тощо) позиції лідерів нині посідають вихідці з Африки, Азії й Латинської Америки; понад те, їм належать відповідальні посади у МОК. На цьому етапі глобалізація супроводжується “креолізацією” локальних спортивних культур. Звісно, в усі періоди глобалізації поширення європейських видів спорту у світі мало характер культурного імперіалізму. Останніми десятиліттями транснаціональні компанії завдяки спорту поширюють свою продукцію всією планетою: чим технологічнішим і комерційнішим стає спорт, тим сильніше увиразнюється цей процес. Західні спортивні структури залучають учених і тренерів із країн східного блоку, а найбагатші футбольні клуби Європи “скуповують” кращих гравців Африки й Південної Америки (аналогічний процес спостерігається і в інших видах спорту, наприклад, у легкій атлетиці та бейсболі у США). З іншого боку, події світового масштабу — Олімпійські ігри, автоперегони “Формула-1”, фінальний турнір чемпіонату світу з футболу, — впливають на національну та локальну політику: великі (й не дуже) міста виборюють право провести ці змагання, вкладають шалені кошти, щоби здобути тим самим статус міста світового значення. Очевидно, вважає Дж.Магвайр, нині відбувається становлення глобальної спортивної економіки, що охоплює також індустрію спортивних товарів. Одночасно народжується і єдина світова культура спорту — культура комерційна, що наділяє цінністю дуже обмежений набір явищ і предметів споживання. Внаслідок цього формується світова спортивна буржуазія: союз власників фірм — виробників товарів і розваг (зокрема ЗМІ), очільників міжнародних спортивних організацій і, зрештою, спортсменів світового рівня [Andrews, 2001].

Література

- Агеев В.У., Ходоров А.М.* Пять колец: идеи и мораль. — Л., 1985.
- Айзенберг К.* Спортсмен // Логос. — 2006. — № (54). — С. 3–22.
- Веблен Т.* Теория праздного класса. — М., 1984.
- Кун Л.* Всеобщая история физической культуры и спорта. — М., 1982.
- Мид Дж.* От жеста к символу // Американская социологическая мысль : Тексты / Под ред. В.И.Добренькова. — М., 1996. — С. 213–222.
- Мосс М.* Техники тела // Мосс М. Общества, обмен, личность. — М., 1996. — С. 242–263.
- Пономарев Н.И.* Социальные функции физической культуры и спорта. — М., 1974.
- Посьелло К.* Спорт как всеобъемлющее социальное явление // Отечественные записки. Журнал для медленного чтения. — 2006. — № 6 (33). — <<http://www.strana-oz.ru>>.
- Трейтер Н.* Спорт, экономика и общество в Великобритании (1750–1914) // Отечественные записки. Журнал для медленного чтения. — 2006. — № 6. — <<http://www.strana-oz.ru>>.
- Хейзинга Й.* Homo ludens: Статьи по истории культуры. — М., 1997.
- Элиас Н.* Генезис спорта как социологическая проблема // Логос. — 2006. — № 3 (54). — С. 41–62.
- Andrews D.L., Jackson S.J.* Sport Stars: The Cultural Politics of Sporting Celebrity. — L., 2001.
- Boyle R., Haynes R.* Power Play: Sport, the Media and Popular Culture. — Harlow, 2000.
- Klein A.* American Sports: An Anthropological Approach. — N.Y., 2008.
- Maguire J.* Global Sport: Identities, Societies, Civilizations. — Cambridge, 1999.
- Rowe D.* Sport, Culture and the Media: The Unruly Trinity. — Maidenhead, 2004.
- Silverstone R.* Why study the Media. — L., 1999.
- Wenner L.A.* Media, Sports and Society. — L., 1998.
- Whannel G.* Fields in Vision: Television Sport and Cultural Formation. — L., 1992.